

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an Ayetlerini Yorumlamasında Rivayet Yöntemlerinin Rolü
The Role of Narrative Methods in Abū al-Faraj Ibn al-Jawzī's Interpretation of Qur'anic Verses

<https://doi.org/10.71083/rusuhder.1625623>

Ahmet Enes Erol

Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri
Graduate Student, Aksaray University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences
Aksaray, Turkey

enesokulhesap98@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-2260-2079>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 23.01.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 23.06.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 120-136

Atıf/Cite as: Erol, Ahmet Enes. "Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an Ayetlerini Yorumlamasında Rivayet Yöntemlerinin Rolü [The Role of Narrative Methods in Abū al-Faraj Ibn al-Jawzī's Interpretation of Qur'anic Verses] *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 5/1 (Haziran 2025):120-136

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2025 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

EBÜ'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN KUR'AN AYETLERİNİ YORUMLAMASINDA RİVAYET YÖNTEMLERİNİN ROLÜ

Öz

Çalışmamız, İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an tefsirinde izlediği rivayet yöntemini ve bu yöntemin temel unsurlarını incelemeyi amaçlamaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin, ayetleri sahih hadisler, sahabe ve tâbiün görüşleri, sebep-i nüzûller, kıraat farklılıkları ve İsrâîliyyât kaynakları çerçevesinde nasıl yorumladığı detaylı şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an ayetlerini başka ayetlerle açıklama yöntemi değerlendirilmiş, ardından Hz. Peygamber'in açıklamalarına, sahabe ve tâbiün görüşlerine nasıl yer verdiği incelenmiştir. Son olarak, nüzûl sebepleri ve kıraat farklılıklarının onun yorumlarına etkisi ile İsrâîliyyât'a yaklaşımı ele alınmıştır. Çalışmamızda ayrıca, İbnü'l-Cevzî'nin tefsirine etki eden toplumsal, kültürel ve ilmî unsurlar analiz edilmiş, bu unsurların yorumlama biçimindeki etkileri ortaya konulmuştur. Özellikle, rivayet temelli tefsir yönteminin, dönemin bilgi birikimine ve ihtiyaçlarına cevap veren bir yaklaşım sunduğu vurgulanmıştır. Araştırma yöntemimiz, İbnü'l-Cevzî'nin eserleri üzerinde yapılan literatür taraması ve içerik analizine dayanmaktadır. Bu yöntemle, onun rivayet tefsiri anlayışı, ayetlerin bağlamına ve evrensel mesajına nasıl katkı sağladığı perspektifinden değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, İbnü'l-Cevzî'nin rivayet yönteminin, tefsir literatüründe güvenilir bilgi kaynağı oluşturduğu ve sonraki nesillere rehberlik eden miras bıraktığı görülmüştür. Özellikle, Kur'an'ı anlamada sahih rivayetlere dayalı yaklaşımının hem geleneksel tefsir geleneğini zenginleştirdiği hem de müfessirler için bir referans noktası oluşturduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, İbnü'l-Cevzî'nin tefsir metodu, İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olup, İslam tefsir geleneği içinde özgün ve etkili bir katkı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İbnü'l-Cevzî, Tefsir Metodu, Rivayet, Kur'an Yorumlama.

THE ROLE OF NARRATIVE METHODS IN ABŪ AL-FARAJ IBN AL-JAWZĪ'S INTERPRETATION OF QUR'ANIC VERSES

Abstract

This study investigates Ibn al-Jawzī's narrative methodology in Qur'anic exegesis, focusing on its core components. It analyzes his interpretive approach, which incorporates authentic ḥadīths, the opinions of the Companions (Ṣaḥāba) and Successors (Ṭābi'ūn), occasions of revelation (asbāb al-nuzūl), variant readings (qirā'āt), and Isra'iliyyat narratives. The study evaluates his intratextual method (explaining Qur'anic verses with other verses) and subsequently examines his incorporation of Prophetic exegesis (tafsīr al-nabawī) and the interpretations of the Companions (Ṣaḥāba) and Successors (Ṭābi'ūn). Finally, it discusses the influence of asbāb al-nuzūl and qirā'āt variations on his exegesis, alongside his critical engagement with Isra'iliyyat. Additionally, the study analyzes the social, cultural, and scholarly influences on Ibn al-Jawzī's exegesis, revealing their effects on his interpretive approach. His narration-based approach is emphasized as a response to the accumulation of knowledge and needs of his time. The research relies on a literature review and content analysis of his works, assessing his understanding of narrative exegesis in relation to the context and universal message of the verses. The study demonstrates that Ibn al-Jawzī's narrative method remains a reliable source in Islamic exegesis, enriching the traditional approach and providing a reference for exegetes. His exegetical strategy is a significant and original contribution to Islamic thought.

Keywords: Tafsir, Ibn al-Jawzi, Method of Exegesis, Narration, Qur'anic Interpretation.

Giriş

Kur'an-ı Kerîm, İslam'ın temel kaynağı olarak insanların hayatını şekillendiren, onlara rehberlik eden ve dinin esaslarını açıklayan ilahi bir kitaptır. Bu kutsal kitabın doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması, İslam tarihi boyunca büyük bir önem taşımış ve bu amaç doğrultusunda çeşitli tefsir yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemler, müfessirlerin ilmî birikimi, yaşadığı dönemin şartları ve bireysel yaklaşımlarına göre farklılık göstermiştir. Rivayet ve dirayet yöntemleri başta olmak üzere, bu süreçte geliştirilen farklı tefsir yaklaşımları, Kur'an'ın mesajını daha iyi anlamayı ve bu mesajı sonraki nesillere aktarmayı hedeflemiştir.

Tefsir ilminde rivayet yöntemi, Kur'an'ın ayetlerini yine Kur'an ayetleriyle, Hz. Peygamber'in (s.a.s) açıklamalarıyla, sahabe ve tabiûn görüşleriyle açıklamayı esas alan bir yaklaşımı temsil eder. Bu yöntem, ayetlerin anlamını güvenilir kaynaklarla derinleştirme ve daha doğru bir şekilde anlama gayesiyle geliştirilmiştir.¹ Rivayet tefsirinin bu özelliği, onu tefsir geleneğinde güvenilir bir yöntem olarak öne çıkarmıştır.

İslâm dünyasında ilmin, özellikle Kur'an tefsiri ve hadis gibi alanlarda derinlemesine gelişim gösterdiği bir dönemde, İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) de önemli bir müfessir olarak tarih sahnesine çıkmıştır.² İbnü'l-Cevzî, İslam ilim geleneğinde muhaddis, fakih ve müfessir kimlikleriyle öne çıkan bir âlimdir.³ Kur'an'ı anlamada farklı yöntemler kullanarak tefsir ilmine önemli katkılarda bulunan İbnü'l-Cevzî, hem rivayet hem de dirayet yöntemlerini birleştirerek, İslam düşünce tarihinde iz bırakan eserler ortaya koymuştur.⁴ İbnü'l-Cevzî'nin tefsiri, sadece dönemin ilmî birikimini yansıtmakla kalmayıp, sonraki nesillerin de bu alandaki çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Özellikle, Kur'an ayetlerinin açıklanmasında sahabe ve tabiin görüşlerine, hadis rivayetlerine, nüzul sebeplerine ve İsrâîliyyât'a dair görüşlerinin rivayet tefsirine etkileri, onun tefsir anlayışının temel yapı taşlarını oluşturmuştur.⁵

Çalışmamızda, İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an ayetlerini yorumlama usulü, rivayet metodu çerçevesinde incelenecektir. Rivayet metodunun, sahih hadisler ve sahabe görüşleriyle şekillenen bir perspektif sunduğu ve ayetlerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağladığı tespit edilecektir. Bu yöntemin, özellikle nüzul sebepleri ve dilin önemi bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin tefsirine etkisi ele alınacaktır. Araştırmanın temel amacı, İbnü'l-Cevzî'nin rivayet tefsiri yöntemlerini, bu yöntemlerin tefsir ilmindeki yerini ve önemini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında, onun tefsirinde Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri, hadislerin doğru kullanımı, sahabe ve tabiûn görüşlerinin değerlendirilmesi gibi yaklaşımlar detaylandırılacaktır. Ayrıca, İsrâîliyyât'a dair görüşlerinin rivayet tefsirine etkileri analiz edilecektir. Bu doğrultuda, İbnü'l-Cevzî'nin yöntemsel tercihleri ve tefsir literatürüne sağladığı katkılar değerlendirilecek, elde edilen bulgular, onun bu alandaki yerini daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.

Çalışma, iki ana başlık altında ele alınmıştır. İlk başlıkta, İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an Yorumunda Rivayet Tefsiri Yöntemi Usulü incelenmiş; bu çerçevede Kur'an ayetlerinin Kur'an ile, hadislerle, sahabe ve tabiûn görüşleriyle yorumlanması, sebab-i nüzûller çerçevesinde açıklanması ve kıraat farklılıklarının yorumlara etkisi ele alınmıştır. Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin, İsrâîliyyât rivayetlerini

¹ Muhammed Aydın, "Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2009), 4-6.

² Yusuf Şevki Yavuz, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Şubat 2025).

³ Yavuz, "İbnü'l-Cevzî (Ebü'l-Ferec)".

⁴ İbrahim Hatiboğlu, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Şubat 2025).

⁵ Abdulhamit Birişik, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Şubat 2025).

nasıl kullandığı ve bu yaklaşımın tefsir literatüründeki yeri tartışılmıştır. İkinci başlık olan İbnü'l-Cevzî'nin Tefsirine Etki Eden Unsurlar kısmında, İbnü'l-Cevzî'nin yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve ilmî şartlarının, onun tefsir yöntemine etkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, İsrâiliyyât rivayetlerinin tefsirine etkisi ve bu rivayetlere yönelik eleştirel yaklaşımı değerlendirilmiştir.

Araştırmamızın, diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında, en belirgin farkı İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinde rivayet yöntemlerine odaklanarak bu rivayetlerin güvenilirliği, kaynakları ve tefsir anlayışına etkisini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmesidir. Önceki çalışmalar genellikle İbnü'l-Cevzî'nin genel tefsir metodolojisini ve eserlerini tanıtmaya amacı taşırken, bu araştırma doğrudan rivayetlerin kullanım biçimlerini, özellikle de hadisler, sahabe ve tabiun görüşleri ile İsrâiliyyât rivayetlerine yaklaşımını özetsel bir şekilde incelemektedir. Ayrıca, İbnü'l-Cevzî'nin İsrâiliyyât'a yönelik eleştirel tutumunu yeterince benimsememesi üzerine yoğunlaşarak, bu durumun tefsirinin bütünlüğüne etkisini tartışmaya açmaktadır. Böylece, araştırmamız İbnü'l-Cevzî'nin rivayet yöntemlerini analiz eden özgün bir katkı sunmaktadır.

Çalışmamızın sonunda, İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an tefsirinin yönetsel çerçevesi daha derinlemesine anlaşılacak ve müfessirin rivayet metodunu kullanarak geliştirdiği tefsir anlayışının, İslam tefsir geleneğindeki yerini nasıl sağlamlaştırdığı ortaya konulacaktır. Bu çalışmada, İbnü'l-Cevzî'nin tefsir metodunun, sonraki tefsir alimleri ve müfessirler üzerindeki etkilerini ve bu yöntemin İslam tefsir geleneği içindeki önemi incelenecektir.

1. İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an Yorumunda Rivâyet Tefsiri Yöntemi Usulü

Rivâyet tefsiri, Kur'an'ı anlamada, başta Kur'an'ın kendi ayetleri olmak üzere, Sünnet, Sahâbe ve Tâbi'ûn'un sözleri, nüzul sebepleri ve farklı kıraatlerle açıklama yolunu izler.⁶ Bu yöntem, ayetlerin açıklanmasında güvenilir rivayetlere dayalı olarak, âlimlerin aktardığı bilgilerin dikkate alınmasını esas alır.⁷ Rivâyet tefsirinin en güvenilir metodu olarak kabul edilmesinin sebebi, kullanılan rivayetlerin hem sahih olmasına, hem de ravilerin adalet kriterlerine ve metin ile isnad açısından sağlam olmalarına dayanmasıdır.⁸ Bu metodun uygulanabilmesi için, rivayetin sıhhatli olması ve doğru bir şekilde aktarılması şarttır.⁹ Sağlam bir rivayet üzerinden yapılan tefsir, Kur'an'ın anlaşılmasında önemli bir yere sahip olup, genellikle başka tür tefsir yöntemlerine başvurulmaz. Bu tür bir yorumlama, metnin doğru anlaşılması ve güvenilir bilgiye ulaşılması açısından temel bir kaynak olarak kabul edilir.¹⁰ İbnü'l-Cevzî, tefsirinde İsrâilî rivayetleri de kullanmış, ancak bu tür aktarımların mahiyetinin farkında olduğunu hissettiren bir üslup benimsemiştir.¹¹

1.1. Kur'an Ayetlerinin Ayetler ile Açıklanması

Kur'ân-ı Kerîm, kendi içinde benzersiz bir açıklık ve bütünlüğe sahiptir. Bazı âyetlerde üstü kapalı bırakılan ifadeler, diğer âyetler aracılığıyla açıklığa kavuşturulur. Aynı şekilde mutlak ifadeler de Kur'ân'ın farklı bölümlerinde geçen sınırlamalarla detaylandırılır. Bu yöntem, Kur'ân'ı anlama çabasında güvenilir bir yol olarak kabul edilmiştir ve İslam âlimleri tarafından Kur'ân'ı

⁶ İbrâhîm Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1. baskı, 2001), 101.

⁷ Mehmet Kılıçarslan, *Zâdu'l-mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 275-276.

⁸ Mustafa Dîb el-Buğâ, *el-Vâdîhu fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2. baskı, 1998), 237.

⁹ Ahmet Sait Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznellik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 126-150.

¹⁰ Muhammed Abdulcevâd – Abdulcevâd Halef, *Medhalun ila't-tefsîri ve 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Beyânî'l-'Arabî, ts.), 111.

¹¹ Raşit Küçük, "İbnü'l-Cevzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Aralık 2024).

yine Kur'ân ile açıklamak benimsenen en güvenilir tefsir yöntemlerinden biri olarak kabul edilip, fazlaca kullanılan tercih sebebi olmuştur.

İbnu'l-Cevzî, bu yöntemi tefsirlerinde ustalıkla kullanmış ve âyetleri yorumlarken sık sık başka âyetlere başvurarak deliller sunmuştur. Örneğin, "Bak, nasıl da Allah hakkında asılsız şeyler söylüyorlar! Bu, apaçık bir günah olup, onlar için yeterli bir suçtur!"¹² âyetini açıklarken bu iftiranın ne olduğuna dair başka âyetlere işaret etmiştir. İbnu'l-Cevzî'ye göre bu ayetteki iftira, Ehl-i Kitâb'ın şu iddialarını kapsamaktadır: "Onlar, biz Allah'ın çocukları ve sevgili kullarıyız dediler."¹³ ve "Onlar, Yahudi ya da Hristiyan olmayan hiç kimse cennete giremeyecek dediler."¹⁴ Bu yöntemle, bir âyette geçen bir kavram başka âyetlerle detaylandırılmış ve daha anlaşılır hale getirilmiştir.

İbnu'l-Cevzî'nin yorumunun bu bağlamla ilişkisini daha netleştirmek gerekir. Şayet bu bağlam içinde değerlendirilirse, müfessirin yaklaşımı eleştirilebilir. Bununla birlikte, onun yöntemi bir kavramı başka ayetlerle detaylandırarak açıklamak üzerine kurulu olduğu için, bu değerlendirme kendi iç tutarlılığı açısından da ele alınmalıdır. Bununla birlikte, İbnu'l-Cevzî'nin yöntemi dikkate alındığında, onun buradaki iftirayı yalnızca şirk bağlamında değil, Ehl-i Kitab'ın Allah'a isnat ettiği iddialar çerçevesinde ele aldığı anlaşılmaktadır. Müfessir, ayette geçen bir kavramı başka ayetlerle açıklama yoluna gitmiş ve Ehl-i Kitab'a ait iddiaları iftira kapsamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla, eğer âyetin bağlamı doğrudan Allah'a ortak koşma iftirasını merkeze alıyorsa, İbnu'l-Cevzî'nin yorumunun bu bağlama nasıl oturduğu daha açık hale getirilmelidir. Ancak onun yönteminin, kelimeyi geniş bir anlam alanında ele alarak açıklığa kavuşturma çabası olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

İbnu'l-Cevzî, ayetlerde geçen kelime ve ifadelerin anlamlarını açıklarken, benzer kullanımları içeren diğer ayetleri delil olarak sunar. Ayetlerdeki bağlaçları analiz ederek farklı örneklerle açıklar ve dilbilgisi ile belagat açısından değerlendirmeler yaparken çeşitli ayetlere dayanır. Bunun yanı sıra, ifadelerin yapısal özelliklerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak anlam bütünlüğünü ve ifade gücünü inceler.¹⁵ Örneğin, Bakara, 2/16 ayetinde geçen "alışverişleri kâr sağlamamış" ifadesini şu şekilde izah etmiştir:

"Bu, bir mecazdır. Çünkü alışveriş, kâr sağlamaz. Bilakis alışveriş yoluyla kâr elde edilir. Bu ayetteki dil kullanımının bir benzeri de "Bilâkis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koştığımızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti." ¹⁶ ayetidir. Allah, "Hayır, bizi hidayetden saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır" demek istemiştir. Yine "İş ciddileşince..." ¹⁷ ayeti de buna benzerdir. Allah, bu ayette "İşe ciddi bir şekilde sarılınca" anlamını kastetmiştir." ¹⁸

İbnu'l-Cevzî, bir ayette yer alan bir ifadenin anlamını açıklarken, başka bir ayette geçen benzer ifadeye dayanarak yorumda bulunmuştur. Bu yöntemiyle, ayetlerin daha iyi

¹² Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), en-Nisâ 4/50.

¹³ el-Mâide 5/18.

¹⁴ el-Bakara 2/111.

¹⁵ Murat Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 93.

¹⁶ Sebe' 34/33.

¹⁷ Muhammed 47/21.

¹⁸ Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 5/489.

kavranabilmesi için Kur'an içindeki benzer ifadelerin karşılaştırılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, İbnü'l-Cevzî'nin, Kur'an'ı yine Kur'an'ın diğer bölümleriyle açıklama yöntemine büyük bir özen gösterdiği tefsirinde görülmektedir.

İbnü'l-Cevzî, Yûnus Sûresi 10/64. ayette geçen "müjde" kavramı hakkında üç farklı görüş aktarır. Bu görüşlerden üçüncüsüne göre, burada kastedilen müjde, Allah'ın müminlere cennet ve sevap vaat etmesidir. İbnü'l-Cevzî, bu görüşü desteklemek için Bakara 2/25, Fussilet 41/30 ve Tevbe 9/111 gibi ayetlere atıfta bulunur.¹⁹ Bu ayetlerde, iman edip salih amel işleyenlere cennetle müjdelendiklerini bildirilmiştir. Ancak İbnü'l-Cevzî, yalnızca âhirette verilecek bir müjde anlayışından ziyade, dünya ve âhiret müjdelerinin birleştiğini savunur. Ona göre, Yûnus 10/64. ayetindeki müjde, hem dünya hayatında Allah'ın müminlere verdiği huzur, güven ve sükuneti hem de âhirette vaat edilen cennet ve sevabı kapsar. Böylece müjde kavramını sadece âhiret odaklı değil, daha geniş bir çerçevede değerlendirerek dünya ve âhiretle birlikte ele alır.²⁰

İbnü'l-Cevzî'nin tefsir anlayışı, İbn Teymiyye ile bazı benzerlikler taşımakla birlikte belirgin farklılıklar da içermektedir. İbn Teymiyye selef âlimlerinin görüşlerine sıkı sıkıya bağlı kalırken, İbnü'l-Cevzî farklı rivayetleri ve yorumları bir araya getirerek daha geniş bir perspektif sunmuştur.²¹ Ayrıca, İbn Teymiyye'nin eleştirel ve katı üslubuna kıyasla, İbnü'l-Cevzî daha mutedil bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda, her iki müfessirin de Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme metodunu uyguladığı, ancak yöntem, kaynak kullanımı ve üslup açısından farklı bir çizgide ilerledikleri görülmektedir.²²

Görüşlerinden ve eserlerinden anlaşıldığı üzere, İbnü'l-Cevzî, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme üslubuna büyük bir özen göstermiştir. Ayetlerdeki ifadeleri açıklarken, başka ayetlerde geçen benzer ifadelerden delil getirmiş ve bu sayede Kur'an'ın kendi içinde bir bütün olarak anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, ifadelerin dil bilgisi, belagat ve bağlam açısından değerlendirilmesine önem vermiş, mecazlar ve bağlaçlar gibi dil unsurlarını detaylı şekilde ele almıştır. Bu yaklaşımı, Kur'an'ın hem anlam derinliğini hem de içsel uyumunu gözler önüne seren bir yöntem olarak dikkat çekmektedir.

1.2. Kur'an Ayetlerini Hz. Peygamber'in Açıklamalarıyla Açıklanması

İbnü'l-Cevzî, Kur'an ayetlerini tefsir ederken, Hz. Peygamber'in (s.a.s) açıklamalarını esas alarak ayetlerin anlamını daha derinlemesine ortaya koymuş ve böylece yorumlamada doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yaklaşım, onun tefsir anlayışının temelini oluşturur. İbnü'l-Cevzî, metni sadece yüzeysel anlamıyla ele almakla kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in açıklamalarını da göz önünde bulundurarak ilahi mesajın derinliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu yöntemi, özellikle dini hükümleri anlamada ve uygulamada büyük bir öneme sahiptir. Örneğin, İbnü'l-Cevzî, Bakara 2/197 ayetinde geçen "Hacc, bilinen aylardır"²³ ifadesini yorumlarken, bu zaman diliminin hac ibadeti için belirlenmiş olduğunu vurgular. Ona göre, bu ifade haccın tamamının yalnızca belirlenen aylarda gerçekleştiğini değil, esas itibarıyla bu dönemde eda edildiğini göstermektedir. Bu anlayışını desteklemek için Hz. Peygamber'in (s.a.s)

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/45.

²⁰ Murat Oral, "Rivâyet Tefsiri Yönteminin Gelişimi Açısından İbnü'l-Cevzî'nin Zâdu'l-mesîr Adlı Eseri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 277.

²¹ Mustafa Kara, *İbni Teymiyye'ye Göre İbn Arabi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 45.

²² Kara, *İbni Teymiyye'ye Göre İbn Arabi*, 46.

²³ el-Bakara 2/197.

"Hacc, Arafat'tır"²⁴ hadisi de yer verir. İbnü'l-Cevzî, bu hadisi, haccın en önemli rüknünün Arafat'ta yapılacak olan vakfe olduğunu anlatmak için kullanır. Böylece, haccın yalnızca belirli aylarda yapılması gerektiği vurgulanırken "Hacc, Arafattır"²⁵ hadisiyle aynı zamanda Arafat'ta vakfe yapmadan haccın geçerli olmayacağına işaret edilmiştir. Bu açıklama, sadece ayetlerin anlamını açıklığa kavuşturmakla kalmaz, aynı zamanda pratikte haccın nasıl yerine getirilmesi gerektiğine dair de önemli bir öğreti sunar.²⁶

İbnü'l-Cevzî'nin tefsiri *Zâdu'l-Mesîr*, rivayet metodu ile yazılmış bir tefsir olmasına rağmen, titiz çalışmaları sayesinde bu yöntemin eksik yönlerini aşmıştır.²⁷ Özellikle, hadislerin sıhhat derecelerine dikkat ederek güvenilir kaynaklardan sahih rivayetler kullanması, eseri diğer rivayet tefsirlerinden ayırmaktadır. İbnü'l-Cevzî, sadece hadisleri aktarmakla kalmamış, aynı zamanda bunların kimler tarafından rivayet edildiğini, hangi eserlerde yer aldığını ve doğruluk derecelerini de açıklamıştır.²⁸ Bu yaklaşımı, tefsirin okuyucuda güven oluşturmaya sağlamış ve rivayet metoduna yönelik eleştirilerin etkisini azaltmıştır. Böylece *Zâdu'l-Mesîr*, doğru bilgiye ulaşmak isteyenler için başvurulabilen sağlam bir kaynak haline gelmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinde, Kur'an ayetlerinin, peygamberin açıklamalarıyla yorumlanması, dinî bilgilerin doğru bir şekilde anlaşılmasını ve yaşanmasını sağlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu yöntem, tefsirin sadece metni anlamak değil, aynı zamanda pratik hayatta nasıl uygulanması gerektiği konusunda da bir rehberlik sunduğunun göstermektedir.

1.3. Kur'ân Ayetlerini Sahabe Görüşleriyle Açıklanması

Kur'an, Sünnet ve Sahabe sözleri, İslamî tefsirin temel dayanaklarıdır. Eğer bir ayet, yalnızca bu kaynaklarla doğru bir şekilde anlaşılabilirse, o zaman diğer açıklamalara başvurulmaz.²⁹ İbnü'l-Cevzî de tefsirlerinde, özellikle Sahabe'nin görüşlerine sıkça başvurmuş ve bu görüşleri aktarmıştır. Herhangi bir görüşü aktarırken, bu görüşün bir Sahabi tarafından savunulup savunulmadığını açıkça belirtmiş, eğer savunulmuşsa, bu Sahabi'nin adını vermiştir. Ayrıca, bazen söz konusu görüşün dayandığı delilleri de açıklayarak, Sahabe'nin bu görüşü nasıl oluşturduğuna dair önemli ipuçları sunmuştur. Bu yöntem, İbnü'l-Cevzî'nin, Sahabe'nin sözlerine verdiği önemin bir göstergesidir ve onun tefsirlerinde, ilk kuşağın anlayışına ve uygulamalarına nasıl büyük bir değer verdiğini ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Cevzî, İsrâ sûresinin 79. âyetindeki "Makâm-ı Mahmûd"un ne anlama geldiği konusunda iki farklı görüşü nakletmiştir. Birinci görüşe göre, "Makâm-ı Mahmûd" Kıyâmet günü insanlara yapılacak şefaate ilgilidir. Bu görüşü, Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652), Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656), İbn Ömer (ö. 73/693), Selmân el-Fârisî (ö. 36/656), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi önemli Sahâbîler savunmuş ve Mücâhid'den (ö. 104/722) de rivayet edilmiştir.³⁰

²⁴ Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, ts.), "Hac", 14 (No. 57), İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbni Mâce*, nşr. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), "Menâsik", 34 (No. 57).

²⁵ Tirmizî, "Hac", 14 (No. 57).

²⁶ Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 74.

²⁷ Oral, "Rivâyet Tefsiri Yönteminin Gelişimi Açısından İbnu'l-Cevzî'nin Zâdu'l-mesîr Adlı Eseri", 281.

²⁸ Küçük, "İbnü'l-Cevzî".

²⁹ Abdulhamit Birişik, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Aralık 2024).

³⁰ Sümeyye Sevinç, *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 103.

İbnu'l-Cevzî, Hicr sûresinin 87. ayetinde "Yüce Kur'ân" ifadesine dair sahâbe sözlerine dayanarak iki farklı görüş aktarmaktadır. Birinci görüşe göre, bu ifade Kur'ân'ın tamamını ifade etmektedir. Bu görüş İbn Mes'ûd, İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Mücâhid ve Dahhâk (ö. 105/723) tarafından benimsenmiştir. İkinci görüşe göre ise bu ifade Fâtîha Suresi'ni kastetmektedir ve bu görüş Ebû Hureyre'ye aittir.

İbnu'l-Cevzî, Tevbe sûresinin 3. âyetinde yer alan "En büyük hac günü" ifadesinin anlamına dair üç farklı görüşü şöyle aktarmaktadır: Birinci görüşe göre, bu ifade Arefe gününü ifade etmektedir. Bu görüşü savunanlar arasında Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644), İbn Zübeyr (ö. 73/692), Ebû Cuhayfe (ö. 74/693), Tâvûs (ö. 106/725) ve Atâ (ö. 114/732) bulunmaktadır. İkinci görüşe göre, burada kastedilen Kurban Bayramı'nın birinci günüdür. Bu görüş Ebû Mûsa el-Eş'arî (ö. 42/662-63), Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670), Abdullah b. Ebî Evfa (ö. 86/705), İbnu'l-Müseyyeb (ö. 94/713), İbn Cübeyr (ö. 614/1217), İkrime, Şa'bî (ö. 105/723), en-Neha'î (ö. 96/714), ez-Zuhrî (ö. 124/742), İbn Zeyd (ö. 182/798) ve Süddî (ö. 127/745) tarafından benimsenmiştir. Ayrıca Ali ve İbn Abbâs'tan da bu iki görüş rivayet edilmiştir. Üçüncü görüşe göre ise, bütün hac günleri kastedilmektedir. Burada Allah Teâlâ "gün" ifadesiyle "günleri" kastetmiştir. Bu yorum ise Süfyân es-Sevrî'ye aittir. "Büyük hac günü" ifadesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Taberî'ye göre, Hudeybiye Antlaşması sonrasında yapılan umreye "küçük hac" denildiği için, hicrî 9. yılda yapılan hac "büyük hac" olarak adlandırılmıştır.³¹ Bu yalnızca o yıl için değil, sonraki hac için de geçerli olmuştur.³² Diğer bir görüşe göre, hicrî 9. yılda yapılan hac, İslam'ın zaferini simgelediği için "büyük hac" olarak nitelendirilmiştir. Ancak Müslümanlar için en yüce hac, Hz. Peygamber'in ertesi yıl yaptığı Vedâ Haccı'dır. Bazı müfessirlere göre "büyüklük" sadece hac ibadetinin en önemli kısmını ifade eder, bu yüzden büyüklük tüm hac için geçerlidir. Ayrıca, âyette geçen "yevmi" kelimesi hac vaktinin tamamını ifade eder ve bugünün Arefe ya da bayram günü olduğu görüşü ağır basmaktadır.³³

İbnü'l-Cevzî'nin sahâbe sözlerine başvurması, yalnızca dinî metinlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda İslâmî düşüncenin ilk kuşak tarafından nasıl şekillendirildiğini günümüze taşımıştır. O, bir görüşü aktardıktan sonra, eğer bu görüş sahâbeden biri tarafından savunulmuşsa, bunu özellikle belirtmiş ve zaman zaman ilgili sahâbenin hangi delile dayandığını da açıklamıştır. Tefsirinde, İbn Abbâs, Ebû Bekir, İbn Mes'ûd, Ömer b. el-Hattâb, Ubey b. Ka'b, Ebû Hureyre, İbn Ömer ve Ebû Mûsa gibi sahâbîlerin yorumlarına sıkça yer vermiştir. Bu bağlamda, sahâbe görüşlerini hangi kaynaklara dayandığı ve bu rivayetleri nasıl değerlendirdiği, onun tefsir yönteminin önemli bir yönünü oluşturmaktadır.³⁴

1.4. Kur'ân Ayetlerini Tâbiûn Görüşleriyle Açıklanması

Tabiîn, nüzul dönemine yakın bir dönemde yaşamış olmaları ve Kur'an ayetlerinin tefsirini doğrudan Peygamberimiz (s.a.v.) ile temas halinde bulunan Sahâbe'den öğrenmiş olmaları nedeniyle, ayetlerin açıklamasını anlama noktasında kendilerinden sonra gelen nesillere göre daha avantajlı bir konuma sahiptir. Bu yakınlık, onların dini yorumlarına derinlik kazandırmış ve tefsir ilmindeki görüşlerini son derece değerli kılmıştır.

İbnu'l-Cevzî, yalnızca Sahâbe'nin değil, onların ilminden faydalanan ve dini meseleleri onlardan öğrenen Tabiîn'in görüşlerini de eserlerine dâhil etmiştir. Hatta çoğu zaman Sahâbe ile

³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicre, 1422/2001), 10/75.

³² et-Tevbe 9/3.

³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/65.

³⁴ Oral, *Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 76.

Tabiîn'in görüşlerini bir arada sunarak okuyucularına zengin bir bakış açısı sağlamıştır.³⁵ Bu tutumu, vahyin ilk muhataplarının yanı sıra onların bilgilerini devralıp yorumlayan Tabiîn neslinin birikimine olan saygısını göstermektedir. Tabiîn'in tefsir ilmindeki görüşleri, onların Kur'an'ı anlama konusundaki yetkinliklerinden dolayı son derece önemlidir.³⁶ İbnü'l-Cevzî'nin bu görüşleri eserlerine dâhil etmesi ve farklı tefsir ekollerine açık bir tutum sergilemesi, İslam ilim geleneğinde bilginin kapsayıcı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir.

İbnü'l-Cevzî, Yûnus Sûresi'nin 2. âyetindeki "فَتَمَّ صَدَقَ / gerçek bir makam" ifadesinin anlamı konusunda yedi farklı görüşü aktarmaktadır. Bu görüşler, hem Sahâbe hem de Tabîn dönemindeki âlimlerin âyetin tefsiri hakkındaki düşüncelerini yansıtmaktadır.

İlk görüşe göre, bu ifade, kişinin daha önce işlediği salih amellerin karşılığında elde edeceği sevabı ifade etmektedir. Bu yorum, el-Avfi'nin (ö. 111/729-30), İbn Abbâs'tan aktardığı bir rivayete dayanmaktadır. Benzer şekilde, Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719-20) da İbn Abbâs'ın bu konuda, "Bu, kişinin önceden yapmış olduğu salih ameldir" şeklinde bir açıklamada bulunduğunu nakletmiştir. İkinci görüş, önceki kitaplarda (Tevrat ve İncil gibi) belirtilen sevinçle ilgilidir. Alî b. Ebî Talha el-Hâşimî (ö. 143/760), bu görüşü İbn Abbâs'tan aktarmış ve Ebû 'Ubeyde de (ö. 18/639) "önceden geçen doğruluk" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Burada kastedilenin, daha önceki ilahi metinlerde bildirilen hakikatler ve önceki peygamberler tarafından verilen haberler olduğu söylenebilir. Böylece bu görüş, Kur'an'da geçen müjdenin önceki vahiylerle bağlantılı olduğu fikrine dayanmaktadır. Üçüncü görüş ise kıyamet günü Muhammed (s.a.s)'in şefaatçi olarak insanlara yardım etmesiyle ilgili olduğudur. Bu görüş, Hasan-ı Basrî tarafından benimsenmiştir. Dördüncü görüş ise önceden yaşamış olan sâdık seleflerin durumuyla ilgili olduğu şeklindedir. Mücâhid ve Katâde bu görüşü savunmuşlardır. Beşinci görüş; doğruluğun kişinin hayatından ayrılmayan bir hal alması gerektiği şeklindedir. Bu görüşü ise 'Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî (ö. 114/732) dile getirmiştir. Altıncı görüş, yüksek bir dereceden bahsettiği şeklindedir. Bu görüşü Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923) savunmuştur. Son olarak, yedinci görüş, Peygamberlerinin vefatının ardından Müslümanların duyduğu hüznün ve kaybettikleri için duydukları üzüntüyle bağlantılı olarak Allah'ın verdiği bir ödül olduğu yönündedir. Bu görüş, İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) tarafından öne sürülmüştür.³⁷

İbnü'l-Cevzî, bu farklı görüşleri aktararak, Tâbiûn'un kendi ictihadlarına dayalı olarak âyetleri nasıl tefsir ettiklerini ve Sahâbe'nin görüşlerinden nasıl farklı yorumlar geliştirdiklerini göstermektedir. Bu, Tâbiûn'un İslâmî ilimlerdeki önemli rolünü ve dini metinlerin açıklanmasındaki katkılarını da ortaya koymaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin, Tâbiûn'un görüşlerine yer vererek, çok yönlü bir tefsir yaklaşımını benimsediği anlaşılmaktadır.

1.5. Kur'ân Ayetlerini Sebeb-i Nüzûller Çerçevesinde Açıklanması

Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlamak ve yorumlamak, yalnızca dil ve edebiyat bilgisine sahip olmayı değil, aynı zamanda nüzul sürecini çevreleyen birçok faktörü dikkate almayı gerektirir. Kur'ân'ın indiği dönemin sosyal, siyasal, ekonomik ve coğrafi koşulları; ilk muhataplarının yaşam tarzları, örf ve kültürleri, vahyin bağlamını anlamada kritik bir rol oynar. İlâhî hitabın bu çevresel

³⁵ Oral, "Rivâyet Tefsiri Yönteminin Gelişimi Açısından İbnü'l-Cevzî'nin Zâdu'l-mesîr Adlı Eseri", 283-284.

³⁶ Kılıçarslan, *Zâdu'l-mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*, 136.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3/7-9.

unsurlarla birlikte değerlendirilmesi, tefsir ilminin sistematik bir disiplin olarak kabul edilmesinin de temel taşlarından biridir.³⁸

Kur'ân'ın ayetlerinin büyük bir kısmı, belirli bir olay veya duruma bağlı olmaksızın, insanlara ihtiyaç duydukları alanlarda rehberlik etmek, eğitmek, uyarmak ve yönlendirmek amacıyla indirilmiştir. Bazı ayetler belirli bir olay ya da durum üzerine inmiştir ki bunlara "esbâb-ı nüzûl" denir.³⁹ Bu tabir, vahyin daha somut bir bağlamda anlaşılmasına yardımcı olur. Esbâb-ı nüzûl bilgisi, ayetin iniş gerekçesini ve hikmetini anlamayı kolaylaştırır, böylece ayetlerin evrensel mesajına ulaşmayı mümkün kılar.

İbnü'l-Cevzî Bakara sûresi 2/115. ayetini tefsir ederken, "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir"⁴⁰ ayetinin sebab-i nüzûlü hakkında dört farklı görüş aktarmaktadır. İlk görüşe göre, sahabeler bir gazve sırasında kible yönünü bilemedikleri için farklı yönlere dönerek namaz kıldılar. Sabah olunca kibleye uygun kılmadıklarını fark edip durumu Peygamber'e (s.a.s) bildirdiler ve bu ayet indirildi. İkinci görüşe göre, ayet nâfile namaz hakkında inmiştir ve İbn Ömer tarafından desteklenmiştir. Üçüncü görüş, sahabenin "Dua ederken hangi yöne yönelmeliyiz?" sorusu üzerine ayetin nazil olduğu yönündedir. Dördüncü görüşe göre, Necâşî'nin vefatı sonrasında, onun cenaze namazının kılınmasına dair sahabelerin tereddütleri üzerine, bu ayetin indirildiği ifade edilmektedir.

Kur'ân'ın hiçbir ayeti hikmetsiz veya bağlamdan bağımsız olarak indirilmemiştir; bu gerçek, onu anlamaya çalışan herkes için bir rehberdir. Müfessirin hem nüzul sürecini hem de diğer ilimlerle ilişkisini dikkate alması bir zorunluluktur. Bu yaklaşım, Kur'ân'ın mesajını en doğru şekilde anlamayı ve bu mesajı çağdaş bağlamlara aktarmayı mümkün kılar.

İbnü'l-Cevzî, tefsirlerinde sûre ve âyetlerin iniş sebeplerine büyük önem vermiş ve bu bilgileri tefsir sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak ele almıştır. Çalışmalarında, bir sûre ya da âyetin nüzûl sebebi varsa, genellikle bu bilgiyi tefsirine başlamadan önce aktarır.⁴¹ Ancak bazı durumlarda, bu bilgiyi konunun ortasında ya da sonunda paylaşmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşımı, tefsirinde zengin bir içerik sunarak âyetlerin bağlamını ve mesajını derinlemesine anlamayı hedeflemiştir.

Bir sûre ya da âyetin inişiyle ilgili tek bir sebep olduğunu düşünüyorsa, bunu net bir şekilde ifade eder ve bazen bu görüşü kendisine atfeder, bazen de başka otoritelerin isimlerini zikrederek aktarır. Eğer bir âyetin nüzûl sebebi hakkında birden fazla görüş varsa, bu görüşleri sıralar ve okuyucunun kendi değerlendirmesini yapabilmesi için herhangi bir tercihte bulunmaz. Bu yöntemle, birden fazla bakış açısının anlaşılmasına katkı sağlar. Ayrıca, İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinde dikkat çeken bir diğer özellik, görüşlerini âyetlerin iniş sebepleriyle destekleme yöntemidir. Bunu özellikle âyetlerin tefsirinde delil olarak kullanır. Bazı âyetlerin birden fazla sebebe dayanarak indiğini belirtir ve bu sebepler arasında bağlantılar kurarak daha geniş bir bağlam sunar. Bunun yanı sıra, belirli bir sebebe dayanan âyetlerin farklı şekillerde aktarılan detaylarının olabileceğini de ifade eder.⁴²

³⁸ Necmettin Çalışkan, "Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî'nin Tefsirinde 'Nüzul Sırasına Göre Tefsir' Yaklaşımı", *Route Education and Social Science Journal* 11 (2016), 108-110.

³⁹ Mehmet Sürmeli vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, ed. Ahmet Nedim Serinsu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009), "Esbâbü'n-Nüzûl", 77.

⁴⁰ el-Bakara 2/115.

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/139-140.

⁴² Oral, "Rivâyet Tefsiri Yönteminin Gelişimi Açısından İbnü'l-Cevzî'nin Zâdu'l-mesîr Adlı Eseri", 285-286.

İbnü'l-Cevzî'nin vurguladığı önemli bir husus ise bir âyetin belirli bir sebeple indirilmiş olmasının, o âyetin mesajının yalnızca bu sebeple sınırlı kalacağı anlamına gelmemesidir. Aksine, bir âyetin belli bir bağlamda inmiş olması, onun hüküm ve anlamının tüm zamanlar ve koşullar için geçerli olmasına engel teşkil etmez. Bu yaklaşım, onun tefsir anlayışında Kur'an'ın evrensel mesajını ön planda tuttuğunu ve nüzûl bağlamını daha geniş bir çerçevede değerlendirdiğini göstermektedir.

1.6. Kur'an Ayetlerini Kıraat Biçimleri ile Açıklanması

İbnü'l-Cevzî, Kur'an ayetlerini tefsir ederken kıraat farklılıklarını önemli bir unsur olarak değerlendirmiş ve bu farklılıkları metnin anlam zenginliğini artıran bir araç olarak görmüştür. Onun kıraatlere yaklaşımı, Kur'an'ın farklı okunuş biçimlerinin ayetlerin derinliğini ve çok boyutluluğunu ortaya koyduğu yönündedir. Bu nedenle, tefsirinde hem sahih kıraatlere hem de anlam zenginliği sunduğunu düşündüğü şâz kıraatlere yer vermiştir. Ancak, mevzu (asılsız) kıraatleri reddetmiştir. Bu yaklaşım, onun rivayet ve dirayet tefsir yöntemlerini bir arada kullanarak Kur'an'ı ele aldığını göstermektedir.

Kıraatlerin değerlendirilmesinde İbnü'l-Cevzî, özellikle ferşu'l-huruf denilen, kelimelerin farklı okunuş biçimlerini ifade eden kıraatlere ağırlık vermiştir.⁴³ Önceki müfessirler genellikle usule dair farklılıklara öncelik verirken, İbnü'l-Cevzî mana üzerindeki etkileri nedeniyle ferşu'l-huruf ile ilgili kıraatlere daha fazla yer ayırmıştır. Bu yöntemle, kıraatlerin ayetlerin bağlamı ve anlamına olan katkılarını derinlemesine analiz etmiştir. Örneğin, Âl-i İmrân suresi 3/49. ayetinde "فَيَكُونُ طَيْرًا" / feyekûnü tayran" ifadesindeki "tayran" kelimesini cumhur kıraatine göre ele almış, Nâfi'nin (ö. 117/735) "tairan" kıraatini ise ayetin diğer bölümlerindeki bağlamı göz önüne alarak değerlendirmiştir. Bu, onun Kur'an'ın bütünlüğünü esas alan tefsir anlayışını yansıtır.

İbnü'l-Cevzî'nin kıraatlere yaklaşımı, yalnızca metni anlamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda tefsir metotlarını zenginleştirmiştir. O, kıraatlerin sıhhatini değerlendirirken birkaç yöneme başvurmuştur. Mushaf imlası, onun için kıraatlerin doğruluğunu belirlemede önemli bir ölçüt olmuştur.⁴⁴ Ayrıca hadislerden yararlanarak kıraatlerin sahihliğini temellendirmiş ve gerektiğinde Arap şiirine başvurarak kıraatleri teyit etmiştir. Bedir Savaşı ile ilgili bir hadisi örnek göstererek, kıraatlerin bağlam içindeki anlamını açıklaması, onun bu konudaki titizliğini ortaya koyar.⁴⁵

Şâz kıraatlere yaklaşımı, İbnü'l-Cevzî'nin dikkat çeken bir diğer yönüdür. Şâz kıraatler, her ne kadar sened açısından zayıf olsa da İbnü'l-Cevzî, onların anlam çeşitliliğine katkıda bulunduğunu savunmuş ve tefsirinde yer vermiştir. Ayrıca, sahabe müdrecleri ve âhâd kıraatlerden yararlanarak tefsirine geniş bir perspektif kazandırmıştır. Bu farklılıkları bir zenginlik olarak görmüş, Kur'an'ın her dönemde Müslümanların hayatına rehberlik etmesini sağlayan çok boyutluluğunu öne çıkarmıştır.⁴⁶

Onun kıraatlere ilişkin bu titiz ve geniş yaklaşımı, Zâdü'l-Mesîr adlı tefsirinde açıkça görülmektedir.⁴⁷ Bu eserde, kıraatlerin hem lafzî hem de anlam boyutlarını ele almış, Kur'an'ın sadece nüzul dönemine değil, sonraki dönemlere de hitap eden dinamik yapısını vurgulamıştır.

⁴³ İsmail Öztürk, "İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr'inde Kıraât Olgusu", *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2022), 151.

⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/174, 3/589, 6 /918

⁴⁵ Öztürk, "İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr'inde Kıraât Olgusu", 163.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/380-381, Öztürk, "İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr'inde Kıraât Olgusu", 157.

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 1/382

Örneğin, Bakara suresindeki “vâ'adnâ” kelimesindeki farklı okumaları, Mushaf'ın yazımına uygunluk açısından değerlendirerek okuyucularına rehberlik etmiştir.⁴⁸

İbnü'l-Cevzî'nin kıraatleri ele alırken Kur'an'ın kendi içindeki tutarlılığına verdiği önem, onun metin üzerindeki derin bilgisini yansıtır. O, farklı kıraatlerin anlam zenginliği sunmasının yanı sıra, Kur'an'ın evrensel mesajını desteklediğini ifade etmiştir. Bu çok anlamlılık, Müslümanların her dönemde değişen ihtiyaçlarına uygun yorumlar yapılmasına olanak tanımış, böylece Kur'an'ın dinamik bir rehber olarak kalmasına katkıda bulunmuştur.⁴⁹

Sonuç olarak, İbnü'l-Cevzî, kıraatleri tefsirinde bir yorumlama aracı olarak etkili bir şekilde kullanmış, bu okuyuşları değerlendirerek Kur'an'ın anlam zenginliğini ortaya koymuştur. Onun kıraatlere yaklaşımı, yalnızca bir tefsir metodu değil, aynı zamanda Kur'an'ın çok boyutlu yapısını yansıtan bir yöntem olmuştur. Bu anlayışı, Zâdü'l-Mesîr gibi eserlerinde somutlaşarak günümüze kadar ulaşmıştır.

1.7. Kur'an Ayetlerini İsrâîliyyât ile Açıklanması

İsrâîliyyât, ehl-i kitap olan Yahûdî ve Hristiyanlardan rivayet edilen haberlere verilen isimdir.⁵⁰ Bu haberler, genellikle Yahûdî ve Hristiyan toplumlarından gelen kıssa ve anlatılar olup, dinî metinlerin tefsirine katkı sağlamak amacıyla kullanılmaktaydı. Ancak İsrâîliyyât, genellikle faydasız bilgiler içermekte ve bazen Kur'an'ın ruhuna uygun olmayan, hurafelerle dolu hikâyeleri aktarmaktadır.

İbnü'l-Cevzî, muhaddis ve münekkid bir âlim olmasına rağmen, tefsirlerinde İsrâîliyyât'a geniş yer vermiş ve bu rivayetler hakkında yeterince eleştiri yapmamıştır.⁵¹ Süleyman (a.s) ile Sabâ melikesi arasındaki olaylar, Âdem'in Cennet'ten çıkarılması sırasında yılanla ilgili hikâyeler ve Ye'cûc-Me'cûc hakkında naklettiği rivayetler bu duruma örnek olarak verilebilir.⁵² Özellikle Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili aktarımlarında, onların fiziksel özellikleri ve dünyaya yayılışları gibi detaylı, ancak akıldışı bilgiler yer almaktadır. Bu rivayetlerin bazılarının uydurma olduğu ilim ehli tarafından belirtilmesine rağmen, İbnü'l-Cevzî bu hikâyeleri tefsirine almıştır.⁵³

İbnü'l-Cevzî, İsrâîliyyât'ın tehlikelerinin farkında olan bir âlim olmasına rağmen, tefsirlerinde bu tür rivayetlere yer vermekten kaçınmamıştır. Bu durum, onun İsrâîliyyât'ı tamamen dışlamadığı, aksine kendince faydalı gördüklerini kullandığını göstermektedir. Ancak, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme yapmaması, onun tefsir yöntemine yönelik eleştirilerin temelini oluşturmuştur. İsrâîliyyât'ı aktarırken gösterdiği bu tutum, bir yandan dönemin rivayet kültürünün etkisini yansıtırken, diğer yandan bu rivayetlerin tefsirlerdeki kullanımına dair dikkatli olunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

2. İbnü'l-Cevzî'nin Tefsirine Etki Eden Unsurlar

İbnü'l-Cevzî'nin tefsirini etkileyen pek çok unsuru anlamak, onun Kur'an'ı nasıl yorumladığını ve eserlerinin derinliğini kavrayabilmek için önemlidir. Bu unsurlar, dönemin

⁴⁸ Öztürk, “İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr'inde Kıraât Olgusu”, 155.

⁴⁹ Öztürk, “İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr'inde Kıraât Olgusu”, 156.

⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülkâki Güneş vd., “بنی/B-n-a”, 171.

⁵¹ Enbiya Yıldırım, “İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2006), 73.

⁵² Yıldırım, “İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış”, 73.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4/82-83.

sosyal ve siyasi koşullarından, mezhebi görüşlerine, eğitim aldığı hocalarından aldığı eleştirilere kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.

İbnü'l-Cevzî, yaşamış olduğu dönemde büyük siyasi kargaşaların, mezhebi çatışmaların ve dini ayrışmaların etkisi altındaydı. Bu dönemde, özellikle Sünnîler arasında bile farklı görüşler ve mezhebi ayrılıklar gündemdeydi. Bu ortamda, İbnü'l-Cevzî, aşırılıklardan uzak durarak birleştirici bir rol üstlenmeye çalışmış, vaizlik yaptığı yıllarda doğruyu söylemekten çekinmemiştir. Bu anlayış, onun tefsirinde adalet ve hakkaniyete verdiği önemi pekiştirmiştir. Ayrıca, toplumda yaşanan ayrışmalara karşı birleştirici bir tavır benimsemiş ve bu, tefsirinin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir.⁵⁴

İbnü'l-Cevzî'nin mezhebi olarak Hanbelî mezhebine bağlı olduğu bilinse de, itikadi görüşleri daha geniş bir çerçevede şekillenmiştir. Ehl-i Sünnet çizgisinde olan İbnü'l-Cevzî, Şia ve diğer mezheplerin yorumlarına karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemiş, ancak yine de bazı kelâmî meselelerde Mutezile'nin dil bilgisi ve edebiyat alanındaki görüşlerinden faydalanmıştır. Bu yaklaşımı, onun tefsirinde daha geniş bir perspektife sahip olmasını sağlamış ve farklı görüşlerin daha derinlemesine ele alınmasına imkân tanımıştır.⁵⁵

Tefsirinde başvurmuş olduğu kaynaklar da onun çalışmasının zenginliğini artırmıştır. İbnü'l-Cevzî, hadisler, sahabe ve tâbiîn sözleri, dil bilimleri, fıkıh ve kelâm gibi birçok alandan faydalanarak geniş bir kaynak yelpazesi kullanmıştır. İbn-i Abbas'ın yorumlarına sıkça yer verdiği gibi, aynı zamanda Taberî, Zemahşerî ve Ragıb el-İsfahânî gibi âlimlerden de yararlanmıştır. Bu çok yönlü yaklaşım, tefsirinin hem zenginliğini hem de derinliğini artırmıştır. Ayrıca, hadis rivayetlerinde sahih olanlara öncelik vererek tefsirinde güvenilirliğe önem vermiştir.⁵⁶

İbnü'l-Cevzî'nin eğitim hayatı, hem aldığı eğitim hem de yetiştirdiği öğrenciler açısından büyük bir öneme sahiptir. Hocası Ebu'l-Fadl Muhammed b. Nâsır'ın yönlendirmeleriyle ilim yolunda hızla ilerlemiş ve kendisinden sonra gelen pek çok âlim üzerinde derin etkiler bırakmıştır. ⁵⁷ Zerkeşî, Süyûtî ve Kurtûbî gibi önemli âlimler, onun görüşlerinden yararlanmış ve onun tefsir anlayışına sahip çıkmışlardır.⁵⁸ Ayrıca, İbnü'l-Cevzî'nin öğrencileri arasında önemli isimler bulunmuş, bu da onun hem bir âlim olarak hem de bir eğitimci olarak ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin vaizlik ve irşad faaliyetleri de tefsirini şekillendiren önemli bir faktördür. Halkla doğrudan iletişim kurmuş ve onların dini anlayışlarını şekillendirirken, Kur'an'ın mesajını net bir şekilde aktarmayı amaçlamıştır. Gereksiz ayrıntılardan kaçınarak daha doğrudan ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bu pragmatik yaklaşımı, onun tefsirini halkın daha kolay anlayabileceği bir hale getirmiştir.

Eleştiriler de İbnü'l-Cevzî'nin tefsir anlayışını şekillendiren dışsal bir unsurdur. Eserlerinde yer alan bazı yorumlar ve nesh anlayışı eleştirilmiş olsa da, bu eleştiriler ona yeni bakış açıları kazandırmış ve tefsirini daha derinlemesine incelemesine olanak sağlamıştır. İbnü'l-Cevzî, müteşabih ayetlerle ilgili daha farklı bir yaklaşım benimsemiş, ancak her zaman yorumlarının

⁵⁴ Kılıçarslan, *Zâdu'l-mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*, 7.

⁵⁵ Ramazan Altıntaş, "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelâm Münasebetleri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3 (Aralık 2018), 144.

⁵⁶ Kılıçarslan, *Zâdu'l-mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*, 123-134.

⁵⁷ Yavuz, "İbnü'l-Cevzî (Ebü'l-Ferec)".

⁵⁸ Kılıçarslan, *Zâdu'l-mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*, 37.

nassa dayalı olmasına özen göstermiştir. Bu, onun çalışmalarının sağlam bir temele oturmasını sağlamıştır.⁵⁹

İbnü'l-Cevzî'nin tefsirini etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörler, onun tefsirini anlamak ve değerlendirmek açısından büyük bir öneme sahiptir. Yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal koşulları, mezhebi ve itikadi görüşleri, başvurduğu kaynaklar, eğitimi ve eğitim verdiği öğrenciler gibi unsurlar, onun tefsirine etki eden temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu unsurlar, İbnü'l-Cevzî'nin tefsirine derinlik katmış ve onun eserlerinin bugüne kadar saygıyla anılmasına neden olmuştur.

Sonuç

İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an tefsiri, rivayet temelli bir yaklaşımı benimsemesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. İbnü'l-Cevzî'nin Kur'an ayetlerini yorumlarken, sahih hadisler, sahabe ve tâbiûn görüşleri, sebep-i nüzuller, kıraat farklılıkları ve İsrailiyyat kaynaklarının merkezî bir rol oynadığını ortaya konulmuştur. İbnü'l-Cevzî, ayetleri açıklarken bu kaynakları dikkatlice kullanarak, tefsirinin temellerini sağlam bir şekilde inşa etmiştir. Onun bu kaynakları kullanma biçimi, hem metnin doğru anlaşılmasını sağlamış hem de tefsirine derinlik katmıştır. Tefsirini etkileyen toplumsal, kültürel ve ilmi faktörler de ele alınarak, bu faktörlerin onun yorumlama biçimi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. İbnü'l-Cevzî, yaşadığı dönemdeki toplumsal dinamikler ve ilmi tartışmalar ışığında, yalnızca metnin anlamını açmakla kalmamış, aynı zamanda bu anlamların dönemin şartlarıyla uyumlu olmasına özen göstermiştir. Bu yaklaşım, onun tefsirinin zenginliğini ve geniş kapsamını ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Cevzî'nin kullanmış olduğu rivayet temelli tefsir yöntemi, İslam tefsir literatüründe güvenilir bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmekte ve sonraki nesillere rehberlik eden önemli bir miras bırakmaktadır. Onun özellikle sahih rivayetlere dayanarak Kur'an'ı anlamaya yönelik çabaları, geleneksel tefsir geleneğini pekiştirmiş ve onu modern çağdaki müfessirler için önemli bir referans kaynağı hâline getirmiştir. Ayrıca, İbnü'l-Cevzî, Kur'an ayetlerini tefsir ederken, ayetleri ayetlerle açıklama yöntemini ustalıkla kullanmıştır. Bir ayetteki bir kavramı, başka ayetlerdeki benzer ifadelerle detaylandırarak, Kur'an'ın kendi içindeki bütünlüğünü ortaya koymuştur.

Hadislerin sıhhat derecelerine gösterdiği dikkat, onun tefsirinin güvenilirliğini artırmıştır. Sahih hadisleri tefsirinde kullanarak, metinlere dayanak oluşturmuş ve tefsirini sağlam bir temele oturtmuştur. Aynı zamanda, sahabe ve tâbiûn görüşlerine de başvurmuş, farklı görüşleri bir arada sunarak tefsirini zenginleştirmiştir. Ayetlerin nüzul sebeplerine verdiği önem ise, tefsir sürecinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş ve ayetlerin mesajlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

İbnü'l-Cevzî, kıraat farklılıklarına da büyük bir önem vermiştir. Kıraat farklılıklarını metnin anlamını derinleştiren bir araç olarak kullanmış ve hem sahih hem de anlam zenginliği sunduğuna inandığı şaz kıraatlere yer vermiştir. Ancak, onun İsrailiyyat rivayetlerine yer vermesi ve bu rivayetlere eleştirel bir yaklaşımda bulunmaması, tefsirine yönelik bazı eleştirilerin kaynağını oluşturmuştur. Bu durum İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinde dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta olarak öne çıkmaktadır.

İbnü'l-Cevzî'nin rivayet yöntemine olan bağlılığının, onu diğer rivayet temelli müfessirlerden ayıran bir özellik olduğunu elde edilen sonuçlar göstermektedir. Onun hadislerin sıhhatini kontrol etme konusundaki hassasiyeti, özellikle hadislerin güvenilirliğini araştırma ve

⁵⁹ Kılıçarslan, *Zâdu'l-mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*, 20.

değerlendirme açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, İsrailiyyat'a eleştirel bir yaklaşım sergilememesi, bu çalışmada dikkate alınan temel eleştirilerden biridir. Bu bağlamda, İbnü'l-Cevzî'nin tefsirinin modern tefsir çalışmalarına katkı sağlayabileceği ve özellikle rivayetlerin güvenilirliği konusunda yapılacak değerlendirmelerin günümüzdeki çalışmalara önemli katkılar verebileceği görülmektedir.

Tefsirinin, sadece geçmişteki müfessirler için bir referans kaynağı olmanın ötesinde, günümüz tefsir çalışmalarında da dikkate alınması gereken bir metot sunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle İsrailiyyat rivayetlerinin eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi gerektiği, bu tür rivayetlere temkinli yaklaşılması ve Kur'an'ın temel ilkeleriyle uyumlu olup olmadığına dikkat edilmesi gerekmektedir.

İbnü'l-Cevzî tefsirinin günümüz okuyucularına daha kolay ulaşabilmesi için modern bir dille yeniden yorumlanması gerektiği önerilmektedir. Bu sayede, onun tefsir anlayışı daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilir ve İslam düşüncesindeki yeri daha iyi anlaşılabilir. Sonuç olarak, İbnü'l-Cevzî'nin tefsir metodu İslam tefsir geleneğinde özgün ve etkili olarak değerlendirilmekte ve onun rivayet temelli yaklaşımı, İsrailiyyat rivayetlerine dikkat edilmesi gerektiğini bir kez daha akıllara getirmiş, Kur'an'ı anlama çabasına önemli bir katkı sağlamış ve sonraki nesiller için referans noktası olmuştur. Bu çalışma, İbnü'l-Cevzî'nin tefsir anlayışını ve onun İslam düşüncesindeki yerini daha iyi kavramaya katkı sağlamaktadır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Abdulcevvâd, Muhammed – Halef, Abdulcevvâd. *Medhalun ila't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-Beyâni'l-'Arabî, ts.
- Altıntaş, Ramazan. "İbnü'l-Cevzî'de Tasavvuf-Kelâm Münasebetleri". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3 (Aralık 2018), 137-155.
- Aydın, Muhammed. "Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2009), 1-22.
- Birişik, Abdulhamit. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cevzi-ebul-ferec#3-tefsir-ilmindeki-yeri>.

- Birişik, Abdulhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir>.
- Buğâ, Mustafa Dîb. *el-Vâdihu fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2. Basım. Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Cermî, İbrâhîm Muhammed. *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1. baskı, 2001.
- Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 6 cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- Çalışkan, Necmettin. "Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî'nin Tefsirinde 'Nüzul Sırasına Göre Tefsir' Yaklaşımı". *Route Education and Social Science Journal* 11 (2016), 106-123.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cevzi-ebul-ferec#2-hadis-ilmindeki-yeri>.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbni Mâce*. nşr. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdalbaki Güneş vd. İstanbul: Çıra Yayınları, 2022.
- Kara, Mustafa. *İbni Teymiye'ye Göre İbn Arabî*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Kılıçarslan, Mehmet. *Zâdu'l-Mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Küçük, Raşit. "İbnü'l-Cevzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cevzi-ebul-ferec>
- Oral, Murat. "Rivâyet Tefsiri Yönteminin Gelişimi Açısından İbnü'l-Cevzî'nin Zâdu'l-Mesîr Adlı Eseri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 23-45.
- Oral, Murat. *Mâverdî ve İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Yaklaşımlarının Mukayesesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.
- Öztürk, İsmail. "İbnü'l-Cevzî'nin Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr'inde Kiraât Olgusu". *Tokat İlmiyat Dergisi* 10/1 (Haziran 2022), 145-168.
- Sevinç, Sümeyye. *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-efnân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Sıcak, Ahmet Sait. *Kur'an Tefsirinde Öznellik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Sürmeli, Mehmet vd. *Dinî Terimler Sözlüğü*. ed. Ahmet Nedim Serinsu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Mısır: Dâru Hicre, 1422/2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.

- Yavuz, Yusuf Şevki. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cevzi-ebul-ferec#1>.
- Yıldırım, Enbiya. "İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2006), 73-125.